

XVII. YÜZYIL AVARIZ KAYITLARINA GÖRE KÜTAHYA SANCAĞI EĞRİGÖZ (EMET) VE DAĞARDI KAZALARI

Meltem AYDIN¹

Öz

Osmanlı Devleti'nde XV. ve XVI. yüzyıllarda malî yapıyı ve vergi gelirlerini tespit etmek amacıyla tutulan tahrir defterleri, Osmanlı demografi çalışmalarına da katkı sağlayan en önemli kaynaklar arasındadır. Bu kayıtlardan hareketle Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan nüfusu tespit etmeye yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Tımar sisteminin çökmesi ile klasik tahrirler önemini yitirmiş, bunların yerini avarız vergisi mükelleflerinin tespitinin yapıldığı sayımlar almıştır. Avarız defterlerine göre Kütahya sancağı Eğrigöz ve Dağardı kazalarına bağlı yerleşim yerleri ile buralarda yaşayan vergi yükümlüsü nüfusun tespit edilmesinin amaçlandığı bu çalışmada, 1646 ve 1675 tarihli Kütahya sancağı avarız defterlerinin transkript edilmesi ve elde edilen verilerin analizine dayalı doküman incelemesi ve değerlendirilmesi yöntemi uygulanmıştır. Bu defterlerden mahalle, köy ve kasabaların isimleri ve buralarda yaşayan vergi yükümlüsü nüfus tespit edilerek, Kütahya sancağında bulunan diğer kazalarla karşılaştırması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Avarız, Emet (Eğrigöz), Dağardı

EMET (EGRIGOZ) AND DAGARDI TOWNS OF KUTAHYA SANJAK IN LIGHT OF THE AVARIZ RECORDS IN THE XVII. CENTURY

Abstract

Cadastral record books, which recorded in order to determine the tax revenues and fiscal structure in the Ottoman Empire between the XV. and XVI. centuries, are among the most important resources contributing to the Ottoman demographical studies. Many studies had carried out to determine the population living within the Ottoman boundaries by using these records. After the collapse of the monarial system, classical cadastral record books lost their significance and the avarız records took place of the cadastral books. In this study, it is aimed to determine tax payer population in Eğrigöz and Dağardı districts of Kütahya Sanjak in light of the avarız records. For this, the transcription, analyzes and evaluation method of the 1646-1675 avarız records have applied. On the bases of these records, both the names of districts, villages, towns and the tax payer population have determined and compared to other districts of Kütahya Sanjak.

Keywords: Ottoman State, Avarız, Emet (Eğrigöz), Dağardı

¹ Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID 0000-0001-5408-6135
meltemtokucu@gmail.com.

Başvuru Tarihi (Received): 05.08.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 17.01.2020

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ne kadar vergi toplama faaliyetlerinin önemli bir bölümü dirlik, malikâne ya da vakıf hizmetleri şeklinde yerine getirilmiştir. Padişah ve devlet adına vergi toplama ile bunları kanunlarla belirlenmiş usullere uygun sarf etme yetkisine sahip olanlar, bu yolla devlet hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlamışlardır. Devlet, vergi tahsilini kendilerine bıraktığı dirlik ve malikâne sahipleri ile vakıfları denetleyerek ortaya çıkabilecek usulsüzlükleri önlemiş ve reayanın üretim faaliyetlerini sürdürülebilir kılmaya çalışmıştır. Bunun dışında ihtiyaç duyduğu takdirde bütün tebaasından her çeşit hizmet ve yardımı isteme hakkını da mahfuz tutmuştur. Bu usullerden birisi de divanın teklifi ve kararı, padişahın onayı ile toplanan ve bir vergi türü olan *avarız-ı divaniye*dir. Bu vergiler tekâlif-i örfiye olarak ta anılmış olup çeşitleri oldukça fazladır (Barkan, 1997: 14). Ülkenin veya ordunun ihtiyacına göre bu talepler bazen gıda maddesi, bazen herhangi bir malzeme, bazen de nakit para olabiliyordu. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, giderek olağan hale gelmeye başlayan bu vergilerin miktarı, kanunla tespit edilmiş kesin rakamlar olmadığı ve şartlara göre değiştiği için devlet, her seferinde daha ağır taleplerle halkın karşısına çıkmak durumunda kalıyordu (Pamuk, 2015: 47).

Mevkufât Kalemî tarafından denetlenen avarız vergileri aynî, hizmet ve bedel olarak tahsil edilirdi. *Nüzul, sürsat ve iştirâ* avarızın aynî yükümlülükleriydi. Bunlardan nüzul, ordunun sefer esnasında menzillerdeki un ve arpa ihtiyacının karşılanması için ihdas edilmiş bir vergiydi. Kadılar ordunun daha önceden bildirilen güzergâhı üzerindeki menzillerde ihtiyaç malzemelerini hazır etmekle görevlendirilirdi. Kadıların hâkimiyeti altında bulunan köy, nahiye, kasaba, mezra ve çiftliklerden toplanan zahire, vergi mükellefleri tarafından menzillere nakledilirdi. Sefer güzergâhı dışında kalan ve toplanan zahirenin menzillere ulaştırılması mümkün olmayan yerlerde, bu verginin bedel olarak alındığı da olurdu. Fakat zahirenin menzillere ulaştırılması mümkün olan yerlerde kadılar nüzul vergisini bedel olarak tahsil edemezlerdi. Avarızın aynî türündeki bir başka çeşidi ise sürsattı. Sürsat tıpkı nüzul gibi ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla konulmuş bir vergiydi. Halkın ordunun ihtiyaç duyduğu yem, yiyecek gibi maddeleri devletin belirlediği bir fiyattan askerî birliklere satması esasına dayanıyordu. Kanunnâmeler bu uygulamayı ticarî bir faaliyet olarak nitelendirdiği için evkaflar, madenciler, çeltikçiler gibi zümrelerin muafiyeti kabul edilmiyordu. Avarızın aynî olan bir başka çeşidi ise iştirâ uygulaması idi. Devlet ordunun sefer güzergâhında bulunan menzillerdeki ihtiyaçlarını nüzul ve sürsat yöntemi ile karşılamakta sıkıntı yaşamaya başlayınca, piyasa fiyatı üzerinden zahire satın alma yoluna başvurdu. Avarızın genel kurallarının geçerli olduğu bu uygulamada devlet ne kadar malzeme satın alacağını, önceden kazalara bildirdiği için bu malzemeler vergi mükellefleri tarafından menzillerde, hazır edilmek durumundaydı (Tabakoğlu, 2016: 369-373). İştirânın sürsattan en önemli farkı *narh-ı rûzî* veya *narh-ı cârî* denilen zahirenin o günkü piyasa fiyatı üzerinden satın alınması idi (Kütükoğlu, 2018: 311).

Avarız vergisinin hizmet olarak alındığı bir çeşidi daha vardı. Osmanlı Devleti savaş gibi olağanüstü hallerde ya da normal hayatın akışında herhangi bir aksaklığın, büyük problemlere yol açabileceği durumlarda, bazı görevlerin yerine getirilmesini avarız hizmeti olarak kabul etmiş ve bu hizmetleri yerine getiren gruplara muafiyet tanımıştır. Orducu esnafı, kürekçi, köprücü, suyolcu, sayyad (avcı), derbentçi, madenci, yörükler, tuzcu, çeltikçi, kaldırımçı, orduya besin maddeleri ve hayvan yemi nakliyesi hizmetlerini yerine getirenler bu gruplar arasında yer almıştır (Küçük, 2007: 79). Deniz seferlerinde genellikle sahillerden kürekçi toplanmış ve bunların ihtiyaçları da o yöre halkı tarafından karşılanmıştır. Böylece kürekçiler hizmet olarak yükümlülüklerini yerine getirirken, yöre halkı da nakdî bir bedel ödemek durumunda kalmıştır.

Bedel olarak alınan avarız vergileri, avarız akçesi veya avarız bedeli adıyla nakit olarak tahsil edilirdi. Bu vergilerin tahsilinde usulsüzlükleri önlemek amacıyla 1718 yılında *imdâdiyye-i seferiyye* adıyla, valiler tarafından bir vergi toplanması kabul edilmişti. Şayet bu vergi barış

zamanında alınırsa *imdâdiyye-i hazariyye* olarak ifade edilirdi. *Cihâdiyye* ve *iâne-i cihâdiyye* ise sadece savaş masrafları için değil aynı zamanda ordunun barış zamanındaki bazı ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da toplanırdı. XVII. yüzyıldan itibaren olağan hale gelen avarız vergilerinin halk üzerinde yarattığı tahribatı önlemek amacıyla bölgenin varlıklı kişileri tarafından avarız vakıfları kurularak vergi mükellefiyetleri karşılanmaya çalışılmıştır (Kütükoğlu, 2018: 312, 313).

XV ve XVI. yüzyıllarda devletin malî yapısını ve vergi gelirlerini tespit etmek amacıyla yönelik tutulan tahrir defterleri, Osmanlı demografi çalışmalarının en önemli kaynakları arasında sayılmaktadır. Çünkü 1831 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde doğrudan nüfus sayımına yönelik bir adım atılmamıştır. Osmanlı arşivlerindeki vergi yükümlüsü reyayı tespitiye yönelik tutulan tapu tahrir kayıtlarını esas alarak çalışmalar yürüten Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı sosyo-ekonomik yapısının aydınlatılmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bu kayıtlar aynı zamanda klasik dönem Osmanlı demografik yapısının tespitinde yerli ve yabancı pek çok araştırmacı tarafından farklı yöntemlerle değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Fakat özellikle tımar sisteminin çökmesi klasik tahrirlerin önemini yitirmesine yol açmıştır. Bu tahrirlerin yerini başlangıçta olağanüstü hallerde alınan ancak zamanla olağan hale gelen, avarız vergisi mükelleflerinin tespitinin yapıldığı sayımlar almıştır. Avarız vergilerinin düzenli vergiler haline gelmesinden sonra, uzun zamandan beri tahriri yenilenmeyen ve cizye mükellefleri sağlıklı bir şekilde tespit edilemeyen bölgelerin tahriri yapılmaya başlanmış ve bu uygulama devletin genelinde yaygınlaştırılmıştır.

Avarız vergisinden müslim ve gayrimüslimlerin sorumlu tutulması, sayımların kadılar nezaretinde yapılması, Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı hakkında çalışma yapan araştırmacıları klasik tahrirlerin boşluğunu doldurmak üzere bu alana yönlendirmiştir. Başlangıçta çalışılan bölgelerin defterleri aynen yayınlanarak yer isimleri ve toplam rakamlar verilmiştir. Münir Aktepe 1957'de XVII. yüzyıla ait İstanbul kazası avarız defterini bu şekilde yayınlamıştır. Bruce McGowan² ve M. Todorova ise avarız defterlerinin demografi ve iskân tarihi çalışmalarında kullanımı ile ilgili yeni yaklaşımlar getirmiştir.

Klasik tahrir defterlerinde ve avarız kayıtlarında yer alan verilerin değerlendirilmesinde en önemli sorunlardan birisi, vergi yükümlüsü olarak kişi yerine hanenin esas alınmış olmasıdır. Burada hane geniş bir aile birimini ifade ettiği için ortalama kaç kişiden oluştuğu kesin olarak belli değildir. Barkan tarafından tahrir defterlerine dayanılarak, Osmanlı nüfus tespitinde hane halkı sayısı 5 kat sayısı ile çarpılarak yaklaşık olarak hesaplanmıştır. Faroqhi ise hane sayısını değil vergi mükelleflerinin sayısını belli bir kat sayı ile çarparak nüfus tespitinde bulunmuştur. Jennings, Başbakanlık Arşivi tapu tahrir defterlerini kullandığı çalışmada, kent merkezinde bulunan yetişkin ve vergi mükellefi nefer sayısını 3 ve 3,5 kat sayıları ile çarparak bir sonuç elde etmeye çalışmıştır. Gerber, Lowry, Göyünç, Emecen, Miroğlu, Yediyıldız hane sayısı olarak Barkan'ın kullandığı 5 kat sayısını esas almışlardır. Lewis 5-7, Marcus 7, Raymond ise hane sayısını 8 kat sayısı ile çarpmıştır. Ünal, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde doğurganlığın yüksek olduğunu farz ederek hane birimini 7 kişi olarak kabul etmiştir (Behar, 2011: 3-18). Görüldüğü gibi tahrir kayıtlarına dayanarak nüfus tespitinde araştırmacıların üzerinde birleştikleri tek bir kat sayı yoktur. Fakat ağırlıklı kabul gören 5 kat sayısıdır. Bu kat sayısının bölgelere, hatta köy ve şehir yerleşmelerine göre değişiklik gösterdiği gözden uzak tutulmamalıdır.

Avarız kayıtlarının tutulduğu defterlerde yer alan hane sayısı, gerçek hane sayısı olmayıp bir avarız hanesinin kaç gerçek haneye eşdeğer olduğu tahakkuk eden vergi miktarının avarız hane sayısına

² McGowan'ın yaklaşımı ile ilgili olarak bakınız: Bruce McGOWAN, "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü (1600-1830)", VIII. *Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, II*, Ankara 1981, (1327-1331); Bruce McGOWAN, *Economic Life in Ottoman Europe, Taxation, Trade and The Struggle For Land, 1600-1800*, New York 2010.

bölümü ile ortaya çıkmaktadır³. Kütahya’da bir avarız hanesi mahallelere göre 1622-23’te 3,2 ile 4 (dört) gerçek hane arasında değişmektedir. 1675-76’da bu rakam 4 olarak tespit edilmiştir (Aydın, 2016/48: 206). Simav merkezde 1655 yılında bir avarız hanesi 3,6 gerçek hane iken 1675’te bir avarız hanesi 4 gerçek haneye karşılık gelmektedir (Aydın, 2016/17: 152). Gediz’de 1665-66’da mahallelere göre farklılık göstermekle birlikte bir avarız hanesi ortalama 4,3 gerçek haneye eşittir. 1675-76’da ise her bir avarız hanesi 4 gerçek haneden oluşmuştur (Aydın, 2016, VII/12:132,133,136).

Avarız kayıtlarına göre nüfus tespiti yaparken gerçek hane sayısını bulup, bunu belirli bir kat sayı ile çarpmak yoluna gidilmektedir. Fakat defterlerde varsa mücerred olarak kayıtlı vergi mükelleflerinin gelir sahibi bekâr erkeklerden oluştuğu dikkate alınmalıdır. Ayrıca muaflar da nüfus tespitinde göz önünde bulundurulmalıdır (Faroqhi, 2001: 94).

Avarız defterleri üzerinde yapılan çalışmalardan yerleşim yerlerinin isimleri, köy, kasaba ve şehirlerde yaşayan nüfus, Müslim ve gayrimüslim reaya tespit edilebildiği gibi önceki ve sonraki tahrirlerle kıyaslayarak köyden kente ya da bir bölgeden başka bir bölgeye göç hareketlerini tespit etmek mümkün olabilmektedir. Farklı bölgelerin kayıtları karşılaştırılarak bölgeler arası farklılıkları değerlendirmek mümkündür. İncelenen dönemin iç ve dış gelişmelerinin o yörenin demografik yapısına nasıl yansıdığı yine bu kayıtlardan tespit edilebilmektedir. Mesela Anadolu’da Celâli isyanlarının yoğun olarak yaşandığı dönemlerde şehir merkezlerine doğru bir nüfus hareketliliği olduğu, kırsal nüfus azalırken şehir nüfusunun ortalamanın üzerinde artmasından anlaşılabilmektedir.

Önemli gelir kaynaklarından birisini oluşturan avarız vergisinin toplanmasında yaşanan usulsüzlüklerin gelir kaybına yol açacağına bilincinde olan devlet, bu durumun önüne geçmek için mühimme defterlerinde bölge görevlilerinin titiz davranmasını talep eden çok sayıda hükme yer vermiştir. Bunlardan birisi 8 Zilkade 1026/7 Kasım 1617’de Tırhala ve çevresindeki kadılara gönderilen emirdir. Bu emirde avarız ve nüzul akçesi toplanırken halktan fazla miktarda akçe alındığı ve halka zulüm edildiğinin haber alındığı ve bu gibi olayların önüne geçilmesi için tedbir alınması istenmiştir (82 MD, 141 [226], 2000: 94,95). 1630 yılında ise Edirne yakınlarında bulunan Uzuncaova Hasköy kazasına bağlı köylerde, avarız vergisinin iki bin akçe alınan yerlerden on bin, beş bin alınan yerlerden yirmi bin akçe şeklinde fahiş rakamlarla tahsil edildiğinin merkeze bildirilmesi üzerine, bölge kadılarına hüküm gönderilerek, sorumluların şerle haklarından gelinmesi hükmüne yer verilmiştir (85 MD, 235 [249], 2002: 142).

11 Cemaziyelevvel 1027 / 6 Mayıs 1618 tarihli Bosna Eyaleti’nde bulunan İstar-i Eflak kadısına gönderilen bir hükümde, avarız vergilerini ödeyen halkın, kendilerinden yeniden vergi talebinde bulunduğu ve kendilerine bu konuda baskı yapıldığı şeklinde şikâyetlerinden bahisle, ilgililerin bu tür olaylara izin vermemeleri ve bu konularda daha dikkatli olunması istenmiştir (82 MD, 278 [95], 2000: 187).

Osmanlı Devleti’nin avarız adı altında toplanan vergilerin tam olarak yerine ulaştırılması konusunda da oldukça duyarlı olduğu, taşraya gönderilen emirlerden anlaşılmaktadır. 1 Şevval, 1027/ 21 Eylül 1618 tarihli Akhisar kadısına gönderilen bir emirde, Akhisar’ın Yeniköy köyü sakinlerinden Mahmud’un topladığı 52.500 avarız akçesinin kırk binini donanmanın ihtiyaçları için gönderdiği fakat 12.500 akçenin zimmetinde kaldığı, geri kalan meblağı derhal maliye görevlilerine teslim etmesi bildirilmiştir (82 MD, 339[31], 2000: 225). Avarızların toplanmasında usulsüzlük yapılmasına bizzat kadılarında adlarının karıştığı görülmektedir. Mesela 20 Safer

³ Avarız hane; Osmanlı Devleti’nde belli sayıda gerçek hanelerden oluşan vergi ünitesi olarak tanımlanabilir. XV ve XVI. yüzyılın ilk yarılarında bir gerçek hane veya yetişkin erkek nefer, bir avarız hanesi kabul edilirken XVII. yüzyılda birden çok gerçek hane veya nefer bir avarız hanesini oluşturmaya başlamıştır. Bir avarız hanesi içerisinde kaç gerçek hane bulunduğu bölgenin sosyo-ekonomik durumuna göre farklılık gösterir (Demirci, 2012: 19).

1056/7 Nisan 1646'da Kastamonu kadısına gönderilen bir emirde, Taşköprü kadısının bölge halkından avarız vergisi dışında kendi şahsına para talep ettiğinden bahisle bu duruma derhal son verilip, durum doğru ise alınan fazla paranın halka geri verilmesi istenmiştir (91 MD [78], 2015: 80).

Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik sıkıntılar XVII. yüzyıl başlarından itibaren doğrudan merkez hazinesine gelir olarak kaydedilen nakdi vergilerin önemini artırmıştır. Bu nedenle cizye ve avarız vergi gelirlerini tespit etmek amacıyla köylerden başlayarak kasaba ve şehirlere kadar ayrıntılı sayımlar yapılarak bu kayıtlar mufassal defterlere işlenmiştir. Bu defterlerde yer alan veriler özellikle XVII. yüzyılda nüfus ve ekonomik durum hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada avarız kayıtlarına dayalı olarak Kütahya sancağına tabi Eğrigöz ve Dağardı kazalarının bu döneme ait demografik yapısı ve ekonomik durumu değerlendirilmiştir.

1. Eğrigöz Kazası

Günümüzde Kütahya ilinin Emet ilçesine bağlı olan Eğrigöz, Emet-Simav doğal sınırını oluşturan ve bölgenin en büyük yükseltisi konumundaki Eğrigöz Dağı'nın batısındaki iki tepeyi birbirine bağlayan bir yükseltinin üzerinde kurulmuştur. Eskiçağdan kalma olduğu anlaşılan kale, sivil yerleşmeden ziyade askeri amaçlarla kullanılmıştır (Uysal, 1992: 297,299).

Selçuklular döneminde Türk hâkimiyeti altına giren bölge, Anadolu Selçuklu Beylikleri döneminde Germiyanogulları'na bağlanmıştır. Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'un Osmanlı padişahı I. Murad'ın oğlu şehzade Bâyezid ile evlendirilmesi üzerine Kütahya, Simav ve Tavşanlı ile birlikte Eğrigöz de çeyiz olarak 1381 yılında Osmanlılara verilmiştir (Varlık, 1974: 60, 61; Varlık, 2002: 580-584).

879/1466 tarihli piyade defterinde Kütahya sancağına bağlı kaza ve nahiye isimleri arasında sayılan Eğrigöz, 894/1489 tarihli müselleme defterinde yer almamıştır. 919/1513 tarihli bir defter XVI. yüzyılda Kütahya sancağı kazalarını açık ve kesin olarak göstermektedir. Bu deftere göre Kütahya, Şihli, Homa, Uşak, Lazkiye, Güre-Selendi, Kula, Simav, Honaz ve Eğrigöz olmak üzere Kütahya livasının on kazası bulunmaktadır. 1520 tarihli olarak kabul edilen 49 numaralı mufassal tapu tahrir kayıtlarında, bunlara ilave olarak Gediz'in de kaza olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu tarihte Eğrigöz'de 86 hane, 18 mücerred, 4 imam ve hatip, 3 pîr bulunmaktadır. 934/1528 yılında düzenlenmiş olan Anadolu Kadılık Defteri ile 1530 yılında tahririne başlanan ve Kütahya ile ilgili bölümü 1533-34 yıllarında tamamlanan 438 Numaralı Defterde Kütahya livasına tabi olan kaza ve nahiyeler yer almıştır. Bu kayıtlarda Eğrigöz ve Simav tek kadılık altında toplanmıştır. Kadı Eğrigöz'de oturmakta olup günlüğü 30 akçedir. Taşili, Çengir, Avdan ve Kırvadi nahiyeleri bulunan Eğrigöz-Simav kazasının toplam 135 köyü ve 22 mezrası vardır. Bu tahrirde Eğrigöz'de 67 hane, 1 imam, 4 sahib-i berat, 3 meremmetçi-i köprü, 1 yayabaşı, 3 pîr, 1 malûl, 2 muhassıl, 9 hisareri oğlanları, 5 sipahizâde ve 3 mücerred kayıt altına alınmıştır. 978/1571 yılında tamamlanan tahrirde Simav ve Eğrigöz yeniden iki ayrı kadılık olmuştur. Bu tarihte Eğrigöz'de 160 hane ve 14 mücerred kayıtlıdır. 1520 yılından itibaren yapılan tahrirlerde Eğrigöz'de *Cemaat-i Kefere* olarak gayr-i müslimler de bulunmaktadır. Bu cemaat 1520 tahririnde 80 hane 3 mücerred, 1533-34' de 52 hane, 2 pîr, 1 yayabaşı, 4 mücerred; 1571 yılında ise 27 haneye sahiptir. Cemaatin ödedikleri cizye vergileri II. Yakup Bey imaretine sarf edilmektedir. Eğrigöz'ün 1520'de iki bin akçe olan geliri, 1533-34 ve 1571'de üç bin beşyüz akçeye çıkmıştır (Varlık, 1980:58-68, 247, 293-295).

1.1. 1646 Yılı Avarız Kayıtlarına Göre Eğrigöz Kazası

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan Bâb-ı Defterî Mevkufat Kalemî tasnifinde yer alan DMKF. 27429 Numaralı, 98 sayfalık Kütahya Sancağı İcmal Avarız Defterinin 28-31. sayfalar arasında, Simav Kadısı Mevlâna Mustafa Efendi tarafından tahriri yapılan Eğrigöz kazası yer almaktadır. 8 Şevval 1056 / 17 Kasım 1646 tarihinde tahrir edildiği belirtilen defterde kayıtlı bir

kasaba ve 60 köy bulunmaktadır. Bugün ilçe merkezi olan Emet, Cemaziyelahir 1056/Ağustos 1646 tarihli bir hükümden de anlaşıldığına göre (91 MD, [321], 2015: 193) Eğrigöz'e bağlı 90 vergi mükellefi ve 30 haneye sahip kasabadır. Günümüzde Kütahya iline bağlı olan Hisarcık ilçesi, o dönem kayıtlarında 60 vergi yükümlüsü ve 20 hane ile Eğrigöz'ün en büyük köyüdür. Sulye köyü 51 vergi yükümlüsü 17 haneye sahiptir. Kazaya ismini veren Eğrigöz'de 33 vergi yükümlüsü 11 hane bulunmaktadır. Fakra ve Kızıl Aliler köyleri, *Karye-i Fakra ma'a Kızıl Aliler* olarak birlikte kaydedilmiştir. Diğer köylerin her biri ayrı ayrı gösterilmiştir. Doğanlar, İğde, Hasanlar ve Bey köylerinde sadece hane sayıları verilmiş, vergi yükümlüsü sayıları kayıtlarda yer almamıştır. Emet, Hisarcık, Sulye, Eğrigöz'ünde içinde olduğu 30 köyde her bir avarız hanesi 3 gerçek haneye eşittir. Timurlu, Subak, Menkufe, Kargın ve Mahmudlar köylerinde ise bir avarız hanesi 4 gerçek haneye karşılık gelmektedir. Diğer köylerde bu oranlar 3,1 ile 3,3 arasında değişiklik gösterir. Toplamda 845 vergi yükümlüsü ve 296,5 hane sayısı bulunmakta olup ortalama 1 avarız hanesi yaklaşık 2,8 gerçek haneden oluşmuştur. Köylerin vergi yükümlüsü (neferan) ve hane sayıları Ek 1'de tablo halinde gösterilmiştir.

Yerleşim yerlerinin adları geliş-güzel verilmiş değildir. Ad vermede yerleşim yerinin durumu, konumu, o bölgede egemenlik sürmüş olan hanedanlar, çevrede yapılan meslekler, çevredeki göl-akarsu gibi doğal oluşumlar, bitki örtüsü, madenler, çeşitli hayvanlar, çevredeki yapılar ya da o yöre ile ilgisi bulunan önemli kişiler ve dinî sıfatlar etkili olmaktadır (Açıkgöz, 2004:16). Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rol oynayan ve o coğrafi alanı iskâna açan Oğuz boy isimleri yerleşim yeri olarak sıklıkla tercih edilmiştir. Eğrigöz'de bulunan Kayı ve Kargın köyleri Oğuz boy isimlerini taşımaktadır. Köpekler [Köpekli] ile Sulye köyleri de Oğuzların Avşar boyunun bir kolu olan Köpek-oğulları ile ilişkili olmalıdır. Faruk Sümer *Oğuzlar* isimli kitabında Köpek-oğullarından bahsederken soy kütüğü içerisinde Sülü Bey'e yer vermiştir. (Sümer, 1972:266-269). Sulye adı Sülü'den türemiş olabilir. Faruk Sümer tarafından Halep Türkmenleri arasındaki boy ve oymaklar arasında gösterilen Bahadırlar [Bahadırlu] ve Küreci (Sümer, 1972:175,176) köyleri adını bu boylardan almış olmalıdır. Turgutlar, Tuğrul, Emrullah, Kara Mustafa, Aliler, Musalar, Mahmudlar, Hasanlar, Ağa, Bey, Şeyhler köyleri bu yörede bulunan ailelerin isim ve unvanları olmalıdır. Dere, Gölcük, Ovacık, Kızılbüük, Değirmisaz gibi köyler buldukları coğrafi özelliklere göre isimlendirilmişlerdir. Doğanlar, Doğanlar Yenicesi, Tuğrul⁴ köylerine bölgede bulunan kuş türlerinden, Karakurt ve Kurtderesi'ne de kurttan esinlenerek bu isimler verilmiş olmalıdır.

Sıcak su kaynaklarına sahip olan Hamamköy ismini bu özelliğinden almıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi Emet ve çevresi Kütahya'nın önemli termal turizm merkezlerinden birisi olup günümüzde ilçede bulunan tesisler Hamam Mahallesindedir. Opanözü Yenicesi köyü ismini köylülerin içinde yağ, peynir saklamak için kullandıkları "opan" denilen doğal mağaralardan almıştır.

Kütahya'da Gediz ve Eğrigöz civarında Şabçı ve Şaphane adı verilen yerleşim yerlerinin şap madeni çıkarılan bölgeler olduğu görülmektedir. Kütahya ilinin ilçesi olan Şaphane halen şap madenlerinin işletildiği önemli merkezlerden birisidir. İran'dan başlayarak Bursa-İzmir üzerinden İtalya'ya uzanan İpek Yolu'nun Bursa-İzmir arasında kalan Emet-Tavşanlı-Harmancık-Orhaneli-Keles güzergâhı dönemin en önemli yaya ve binek yollarından birisidir. Şaphane Köprücüğü de bu yol güzergâhındaki konaklama yerlerinden birisi olmuştur⁵. Timurlu adını taşıyan üç köyü birbirinden ayırmak için Timurlu dışında diğer ikisine Kışla-1 Timurlu ve Küçük Timurlu adları verilmiştir.

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Türk boyları daha önce yerleşim merkezi olup terk edilen merkezlerde ve bunlara yakın yerlerde iskân edilmiş olup yeni kurdukları

⁴ Tavşancıl ile şahin arasında kara renkli bir kuştur.

⁵ www.recepaydogdu.com 30/07/2019.

merkezleri adlandırırken ismin sonuna ören, viran gibi ifadeler eklemişlerdir. Anadolu'da Bizans dönemi yerleşmelerini hatırlatan ve hisar olarak isimlendirilen yerleşim merkezleri ile Gayrimüslimlerin yaşadıklarını gösteren yer adları arasında kilise, manastır isimleri dikkat çekmektedir. Eğrigöz'e bağlı olan Yurdiviran, Hisarbeyi, Hisarcık, Akkenisa köyleri bunlara örnektir. Kilise isimlerini taşıyan köyler Akkenisa (Akkilise) örneğinde olduğu gibi genellikle bir renkle ifade edilmektedir (Açıkgöz, 2004:37-39).

1646 yılı Eğrigöz avarız kayıtlarında kaza merkezi olan Eğrigöz'de 33, Emet kasabasında ise 90 vergi yükümlüsü bulunmaktadır. Geriye kalan 58 köydeki vergi yükümlüsü sayısı 722'dir. Bu verilere göre Eğrigöz kazasında bulunan toplam 845 vergi yükümlüsünün %15'i kaza merkezi ve Emet kasabasında, % 85'i ise köylerde yerleşmiştir. Her bir hanenin ortalama 5 kişiden oluştuğu varsayıldığında toplam 4.225 olarak tespit edilen Eğrigöz nüfusunun yaklaşık 165'i kaza merkezinde, 450'si Emet kasabasında yaşamaktadır. Köylerde yaşayan nüfus ise 3.610 olarak tespit edilir.

Eğrigöz kaza merkezindeki hane sayısı 1520 yılından 1534 yılına kadar geçen 14 yılda azalarak 86 haneden 67 haneye inmiştir, 1571 yılında 93 hane artarak 160 haneye yükselmiştir. Fakat 1571'den 1646 yılına kadar geçen 75 yılda tekrar azalan hane sayısının 123'e düştüğü görülmektedir. 1534 yılında Eğrigöz'ün köyleri ile birlikte hane sayısı 1.378 iken 1646'da 845'e gerilemiştir. Hane sayısını 5 kat sayısı ile çarptığımızda 1534 yılında 6.890 olan nüfus, 1646'da yaklaşık % 39 oranında azalarak 4.225 olmuştur. Eğrigöz'de halktan alınan vergi ve resimlerden oluşan toplam gelir, 1520'de 2.000 akçe iken 1534 ve 1571'de 3.500 akçe olarak gerçekleşmiştir (Varlık, 1980:294)

Kaza merkezi olan Eğrigöz ile buraya bağlı Emet kasabasını karşılaştırdığımızda, kaza merkezi nüfusunun kasaba nüfusuna göre 1/3 oranında daha az olduğu görülür. Bu durum Eğrigöz ve Emet kasabasının coğrafi konumundan kaynaklanmış olmalıdır. Eğrigöz, yerleşime çok elverişli olmayan fakat savunması kolay olan Eğrigöz kalesi civarında yer almıştır. Emet kasabası ise Eğrigöz dağının doğusunda bulunan bir ovada yer aldığı için yerleşime daha elverişlidir. Bu nedenle daha çok tarımla uğraşan halk dağlık alan yerine ovada yerleşmeyi tercih etmiştir.

1520 yılında yapılan tahrirlerde kayıt altına alınmış olan cemaat-i keferenin 80 hane, 3 mücerred olan sayısı, 1533-34'de 52 hane 2 pir, 1 yayabaşı, 4 mücerrede ve 1571 yılında ise 27 haneye düşmüştür. Bu cemaat 1646 yılında yapılan avarız sayımlarındaki kayıtlarda yer almamıştır. Muhtemelen giderek sayısı azalan cemaat mensupları, taşrada artan eşkıyalık ve yağma olayları sebebiyle daha güvenli yerlere göç etmiş olmalıdır (Varlık, 1980:293-295).

Simav ve Gediz kazaları ile kıyaslandığında Eğrigöz'ün her iki kazadan daha az nüfusa sahip olduğu ve şehirleşme olarak diğer iki ilçeye oranla daha az geliştiğini ortaya görülür. Simav'da 4, Gediz'de 9 mahalle bulunurken Eğrigöz'ün mahallelere ayrılmamış olması bu durumun bir göstergesidir. Eğrigöz'ün aynı dönemde yaklaşık nüfusunun Kütahya sancağına tabi olan Simav (Aydın, 2016/17:150) ve Gediz (Aydın, 2016 VII/12:133-135) kazaları ile karşılaştırması Tablo 1. de gösterilmiştir:

Tablo 1: *Eğrigöz, Simav, Gediz Kazaları Nüfusları*

Eğrigöz (1675)		Simav (1665)		Gediz (1665)	
Merkez	Köyler	Merkez	Köyler	Merkez	Köyler
250	2025	884	5571	940	3475
2275		6455		4415	

1.2. 1675-76 Yılı Avarız Defterlerine Göre Eğrigöz Kazası

Çalışmamıza konu olan ikinci defter 1086/1675-76 tarihli MAD 2498 numaralı Mufassal Avarız Defteri'dir. Bu defterin 108-110 sayfaları arası *Kaza-i Eğrigöz der livâ-i Kütahya* başlığı ile Eğrigöz'e ayrılmıştır. 1646 yılından 30 yıl sonra yapılan bu tahrirde göre tutulan defterde, daha önceki sayımda köy olarak kayıt altına alınan Eğrigöz, Nefs-i Eğrigöz adıyla gösterilmiştir. Eğrigöz ve Emet kasabası dışında 53 köy yer almaktadır.

1646 yılı kayıtlarında *Karye-i Fakra ma'a Kızıl Aliler* olarak birlikte kaydedilen köylerden Kızıl Aliler 1675'te kayıtlara girmemiştir. Bunun dışında Bahşiler, Elege, Espiye, Hisarbeyi, Kara Mustafa, Kargın, Kışla-i Timurlu, Köpekler, Mahmudlar, Musalar, Semer, Şeyhler, Tuğrul ve Turgutlar köyleri de 1675'teki kayıtlarda yer almamıştır. 1675 yılı avarız defterinde Dereli, Göynüçük, Işıklar, Kırkıl, Kutlu Beyler, Kutlu Haliller, Şaphane Köprücüğü, Tutlar ve Ulaşlar olmak üzere 9 yeni köy kaydedilmiştir. Bu köyler içerisinde Işıklar köyü diğer sekiz köyün sahip olduğu toplam 45 vergi yükümlüsünden daha fazla vergi yükümlüsüne sahip olması nedeniyle dikkat çekmektedir. 1675 tarihli defterin 109. sayfasında 28 vergi yükümlüsünün kaydedildiği Işıklar köyünde aynı defterin 110. sayfasında bulunan 25 kişinin daha ilave edilmesi ile vergi yükümlüsü sayısı 53 olmuştur. Alaca Köprücük olarak kaydedilen köy ise 1646'da Köprücük adıyla kaydedilmiş olan köy olmalıdır.

Osmanlı hâkimiyetine geçmeden önce Cenevizlilerin kontrolünde olan Kütahya şapını işleme hakkı, II. Murad döneminde bölgenin kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile Osmanlı Devleti'ne geçmiştir (Dingenç, 2011:135,136). Gediz'e tabi Şaphane nahiyesi yanında, 1675 tarihli avarız defterinde yer alan Şaphane Köprücüğü köyünden bahsedilmektedir. Ayrıca bir de Eğrigöz'de bulunan Şapçı köyü bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerini birbirinden ayırt etmek için birisine Şaphane Köprücüğü adı verilmiş olmalıdır.

1646 yılında ortalama bir avarız hanesi 2,8 iken 1675 yılında bütün köylerde her bir avarız hanesi 4 gerçek haneye eşit olmuştur. Bu durumda hane başına alınan vergi miktarı da oransal olarak azalmış demektir. 1675 yılında Emet kasabasında 42 vergi yükümlüsü bulunmaktadır. Bir önceki tahrirde 33 vergi yükümlüsüne sahip olan Eğrigöz'ün vergi yükümlüsü sayısı 8'e düşmüştür. Köyler içerisinde Işıklar 53, Sülye 27, Hisarcık 24, Başköy 21, Dereköy 15, Öğmecegaç 13, Doğanlar Yenicesi 12, Yeğimli ve Kayı 11, Opanözü Yenicesi ve Doğanlar 10 vergi yükümlüsüne sahiptir. Diğer karyelerin vergi yükümlüsü sayısı 10'un altındadır. Eğrigöz kazasının 1546-1675 yılları arasında avarız icmal defteri kayıtlarına göre köy sayıları Ek-1'de gösterilmiştir.

1646 yılı ile kıyaslandığında Eğrigöz'de hem köy sayısı hem de vergi yükümlüsü ve hane sayısı 1675 yılından önceki sayıma göre azalmıştır. Köy sayısı 60'tan 53'e düşmüş, 845 olan vergi yükümlüsü sayısı ise 455'e ⁶ gerilemiştir. Avarız hane sayıları da 296,5'dan 113,75'e düşmüştür. Köy sayısında % 12 lik azalma varken vergi yükümlüsü sayısı % 46, avarız hane sayısı ise yaklaşık % 62 azalmıştır. Bu oranlar köylerin 30 yıl içerisinde önemli oranda nüfus kaybettiğini, var

⁶ Defterde toplam 433 neferan bulunduğu kaydedilmişse de satırların karşılıklarına yazılan neferanlar toplandığında bu sayı 455 olarak çıkmaktadır. Muhtemelen Işıklar karyesine sonradan kaydedilen 25 neferan bu toplama dâhil değildir. Fakat bunlar 433 neferana ilave edildiğinde neferan sayısı 458 olmaktadır.

olanların da küçüldüğünü göstermektedir. 455 vergi yükümlüsü 5 katsayısı ile çarpıldığında toplam nüfusun yaklaşık 2.275 olduğu görülür. Bu durum 1646'da 4.225 olan nüfusun % 46 oranında azalması demektir. 1534'ten 1646 yılına kadar geçen 112 yılda % 50 azalmış olan nüfusun, 1646 yılından sonraki 30 yılda yine % 50 oranında düşmüş olması, ekonomik ve sosyal sıkıntıların artarak devam ettiğinin ve bu durumdan etkilenen reayanın bölgeden hızla uzaklaştığı ya da kayıt dışı kaldığını ortaya koymaktadır. Bu gibi dönemlerde reaya eski yarı göçebe yaşama dönerek, kayıt dışı kalmayı ya da kendilerini daha güvende gördükleri büyük merkezlere göç etmeyi tercih etmektedir. Aynı defterde yer alan Kütahya merkez mahallelerinde kayıtlı hane ve vergi yükümlüsü sayılarının 1622 yılına göre % 152 oranında artış göstermesi de bu tespiti doğrulayan bir veri olarak değerlendirilmelidir (Aydın, 2016/48:208). Eğrigöz'ün, şehir özelliğine sahip olmaması, halkın köylerden kasaba merkezine doğru bir göçten ziyade daha büyük merkezlere göçü tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Çünkü geçen süre içerisinde hem kasaba olan Emet'te hem de Eğrigöz'de hane ve vergi yükümlüsü sayılarında önemli oranlarda azalmalar yaşandığı görülmektedir.

Köy ve vergi yükümlüsü sayılarının azalmasında o dönem iç ve dış kaynaklı sorunlar etkili olmuştur. XVI. yüzyılda Anadolu'da yaşanan büyük çaplı nüfus artışları karşısında, tarım alanları yetersiz kalmış ve II. Selim'den itibaren başıboş kalan kalabalıklar, yavaş yavaş sosyal karışıklıklara zemin hazırlamaya başlamıştır. Devletin henüz büyümeden bu tehlikeyi önlemek amacıyla, köylülerden seçilen 30-40 kişilik *il erleri* denilen birlikler oluşturması, bu kuvvetlerle celâli denilen başı-boş gruplar arasında rekabeti artırmıştır. Bunun yanı sıra ekonomik hayatta yaşanan bozulmaların da etkisi ile celâli isyanları genişlemiştir. Devlet görevlilerinin halk üzerindeki baskıları, taşradaki idarecilerin çeşitli salgınlar salarak fazla vergi toplaması, halkın devlet merkezine yoğun şikâyetlerine yol açmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Osmanlı-İran ve Osmanlı-Avusturya savaşları ile suhte isyanları, celâlilerin eşkıyalıklarının artması ve isyanların yaygınlaşması sonucunu doğurdu. Devlet tarafından alınmaya çalışılan önlemlerin yetersiz kalması üzerine, yöneticiler ve celâliler arasında sıkışıp kalan ahalinin köylerini terk ederek ya güvenilir yerlere yönelmesi ya da celâli gruplarına katılması pek çok yerde köylerin boşalmasına yol açmıştır (İlgürel, 1993:253).

Celâli isyanları sırasında Kütahya da büyük zarar gördü. Deli Hasan 1602 yılında Kütahya'yı yağmaladı. Bu tehlikenin bertaraf edilmesinden sonra 1605'te Tavi Halil, Nasuh Paşa kuvvetlerini yenilgiye uğrattı ve Kütahya Sancağına bağlı kazaları yağmaladı. Yaşanan bu olaylar karşısında reayanın önemli bir kısmı çevredeki sancaklara kaçtı. Celâlilerle mücadele eden Nasuh Paşa'nın suiistimalleri de halkın yoğun şikâyetlerine konu oldu. Simav, Selendi, Güre, Uşak, Şeyhlü, Bozkuş, Kula, Homa, Geyikler, İnay, Sirge kadılıkları ile Eğrigöz kadısı Nasuh Paşa tarafından gönderilen adamların belirlenen miktardan fazla vergi toplamasını şikâyet konusu yapmışlardı. Eğrigöz kadısı uhdesinde olan ve avarız-ı divaniye olarak bilinen *bedel-i kürekçi* ve *bedel-i zahire* akçelerinin tahsil edilmesi görevi Seyyid Gazi ve Kütahya kadısı naibine arz edilmişti. Fakat bunlar bu görevi yerine getirmeden Erdeçli Mustafa ve beraberinde 120 sipahinin dolaşıp Kütahya'dan gönderilen emr-i şerifle vergileri tahsil ettiği ortaya çıktı. Bu durum Eğrigöz kadısı tarafından şikâyet olarak merkeze arz edildi. Kadılar tarafından gönderilen bu arzlar, Kütahya ve kazalarında Celâli İsyancı neticesinde ortaya çıkan sorunları ortaya koymasından önemlidir (Polat, 2013:36-40).

Eğrigöz ve Emet kasabasını birlikte değerlendirdiğimizde 1646'da toplam 123 olan vergi yükümlüsü sayısı 1675 yılında % 59 azalarak 50'ye düşmüştür. Aynı dönemde Eğrigöz'e tabi köylerdeki vergi yükümlüsü sayısı % 44 azalarak 722'den 405'e gerilemiştir.

Kütahya sancağına bağlı Gediz'de 1665-1675, Simav'da 1655-1675 yılları arasında yapılan avarız sayımlarının sonuçları Eğrigöz'deki 1646-1675 sayım sonuçları ile kıyaslandığında Gediz dışında Simav, Eğrigöz ve Dağardı'nda vergi yükümlüsü ve hane sayılarının azaldığı görülür. 1665

yılından itibaren geçen on yıllık sürede Gediz merkezinde vergi yükümlüsü sayısı yaklaşık % 51 oranında artarken kırsalda artış oranı % 76 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde köy sayısı 78'den 99'a çıkmış fakat 41 olan çiftlik sayısı 1'e inmiştir. Bu durum 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik sebeplere dayanan göç hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Faaliyet yürüttükleri topraklarda çeşitli sebeplerle geçimlerini sağlayamayan insanlar ya başka köylere ya da köylerden kentlere doğru hareketlenmişlerdir.

Simav merkezinde 1655'te 176 olan vergi yükümlüsü sayısı 1675'te 134'e düşmüştür. Bu dönemde Simav'a bağlı köylerde de vergi yükümlüsü sayısının 1107'den 732'ye gerilediği görülür. Simav'da 1655'te 77 olan köy sayısında önemli bir değişiklik olmamış fakat burada bulunan çiftliklerin sayısı da 10'dan 1'e düşmüştür.

Kütahya sancağına bağlı Gediz (Aydın, 2016, VII/12):133,135,136,141), Simav (Aydın, 2016/17:147,148,152,153) ve Eğrigöz kazalarının yıllara göre neferan sayıları Tablo 2 de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kütahya Sancağı Kazaları Neferan Sayıları (1622-1675)

		1646		1655		1665		1675		Değişim oranı %		Değişim süresi (yıl)
		Mrkz	Köy	Mrkz	Köy	Mrkz	Köy	Mrkz	Köy	Mrkz	Köy	
Kaza	Mrkz											
Eğrigöz		123	722	-	-	-	-	50	405	-59	-44	29
Gediz						188	624	285	1.100	+51	+76	10
Simav		-	-	176	1107	-	-	134	732	-24	-34	20
Toplam								469	2.237			

2. Dağardı Kazası

Eski adı Gebeler olan ve 2009 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından ismi Güzelyurt olarak değiştirilen Dağardı, Simav-Harmancık yolu üzerinde bulunmaktadır. Eğrigöz Dağının kuzey batısında yer alan Dağardı ovasının rakımı yaklaşık olarak 960 m. dir. Yörenin dağlık olması ve ulaşım zorlukları nedeniyle sürekli göç verdiği için daha önce nahiye merkezi olduğu halde günümüzde Simav ilçesine bağlı bir köydür. İlçe merkezine 38 km. Kütahya'ya ise 85 km. mesafededir. Çevresinde Simav'a bağlı Aşağı Dolaylar, Bademli, Bedirler, Çulhalar, Gılmanlar, İmranlar, İnkaya, Külcü, Örencik, Sarkatlar, Sudöşeği, Sünnetçiler ve Toklar köyleri bulunmaktadır.

2.1. 1675 Yılı Avarız Kayıtlarına Göre Dağardı Kazası

Dağardı ve çevresi Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi olan Kütahya sancağının kaza sayısı 1513-1676 yılları arasında 10 ile 27 arasında değişmiştir (Aydın, 2016/48). 1026-1027/1617-1618 tarihli ve 82 numaralı mühimme defterinde yazılan iki ayrı hükümde geçen *Kazâ-i mezbûre tâbi' Dağardı* (82 MD/5,[360], 2000) ve *Kütâhiyye ve Simav ve Dağardı kâdîlarına* (82 MD/350 [22], 2000) ifadeleri bu tarihlerde Dağardı'nın Simav kadılığına tabi olduğunu ortaya koymaktadır. 1083/1672-1673 yılında Kütahya'ya gelen Evliya Çelebi, Dağardı'nı Kütahya'ya bağlı 24 kadılıktan birisi olarak saymıştır (Evliya Çelebi, 2005:17). 1675 yılı avarız defterinde Dağardı'nın bir kaza merkezi olarak kaydedilmiş olması, Evliya Çelebi'nin bu tespitini doğrulamaktadır. Dağardı, 1867 yılında Simav kazasına bağlı nahiye merkezi haline gelmiştir.

Kütahya livası Dağardı kazasının kayıtları Başbakanlık Osmanlı Arşivleri KK 1086/1675-1676 Tarihli ve 2693 Numaralı İcmal Avarız Defteri'nin 104-106. sayfaları ile 1086/1675-76 Tarih ve MAD 2498 numaralı Mufassal Avarız Defteri'nin 112-114. sayfalarında yer almaktadır. Defterlerden birisi mufassal diğeri onun icmali olduğundan her iki defterde bulunan köy, vergi yükümlüsü ve hane sayıları birebir aynıdır.

Defterde Dağardı kazası altında Acemler, Akboğaz, Alaberde, Aydınlar, Azizler, Badmal, Balı, Bıyıklı, Çalcılar, Çaltı, Çardaklı, Çınarcık, Çobanlar, Çokaklar/Çokaklı, Danişmendlü, Dökerek/Düğrek, Elsizler, Evliciler, Fındıklı, Hacı Deresi, Gebeler/Keberler, Gılmanlar, Güney, Işıklar, Karacaşehir, Kargıl/Kargıllar, Kırkkavak, Koryaki/Koryakı, Kürekler, Külürücü, Manastır, Mir Aliler, Orhanlar, Öksüzler, Sarıgaziler, Suluganlar, Sünnetçiler, Toklar, Uğur İnal?[Gorinler], Üçöyük ve Virancık olmak üzere toplam 41 köy kaydedilmiştir.

Anadolu'da bulunan diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi Dağardı ve kendisine bağlı köylere de boy, oymak, aşiret isimleri; coğrafi yer adları, bitki ve hayvan isimleri, meslekler, bazı sıfatlar, dini ve tarihi mekânlar dikkate alınarak isimler verildiği görülmektedir. Eğrigöz Dağının kuzey batısında yer alması ve coğrafi konumu Dağardı kazasına bu ismin verilmesine sebep olmuştur. Acemler, Danişmendlü, Elsizler, Aydınlar, Mir Aliler, Orhanlar aşiret, boy ya da oymak isimleridir. Akboğaz, Hacı Deresi, Karacaşehir, Güney gibi köyler coğrafi özellikleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Çınarcık, Fındıklı, Kırkkavak gibi köy isimleri bitki örtülerini çağrıştırmaktadır. Bıyıklı, Gebeler, Gılmanlar, Öksüzler, Suluganlar, Toklar gibi sıfatlar ile Çobanlar, Sünnetçiler, Külürücü⁷ vb. meslek adları Dağardı'nda köy isimleri olarak kullanılmıştır. Eğrigöz'de olduğu gibi daha önce gayrimüslimlerin yaşadıkları yer adlarını çağrıştıran Azizler, Manastır köy isimlerine Dağardı'nda da rastlanmaktadır. Sarıgaziler köyü ise ismini muhtemelen yörenin Türk hâkimiyetine geçmesinde hizmeti olan alperenlerden almıştır. Üçöyük ve Virancık köyleri de daha önce iskân edilmiş olan ve yerli halkı tarafından terk edilen yerleşim merkezlerinde kuruldukları için bu isimleri almışlardır.

Dağardı'na bağlı Badmal 17, Dökerek ve Balı 11 vergi yükümlüsüne sahip büyük köylerdir. Diğer köylerin tamamında vergi yükümlüsü sayısı 10'dan azdır. 41 köyde toplam 204 vergi yükümlüsü, 50,5 avarız hanesi bulunmaktadır. Bütün köylerde avarız vergisi eşit olarak belirlenmiş ve 1 avarız hanesi 4 gerçek haneden oluşmuştur. 1675 yılında Dağardı kazasına kayıtlı 204 vergi yükümlüsünü Eğrigöz'de olduğu gibi 5 katsayısı ile çarparsak toplam vergi yükümlüsü nüfusun 1020 olduğu görülür.

Dağardı'nın önceki yıllara ait avarız kayıtları bulunmadığı için geçmişle kıyaslama imkânı yoktur. Eğrigöz'e göre coğrafi şartları daha ağır olan Dağardı'nda vergi yükümlüsü ve hane sayılarının artması beklenemez. Osmanlı döneminde Gediz ve Simav'ı Harmancık üzerinden Bursa'ya bağlayan bir güzergahta yer alan Dağardı, 1675 sonrasında 1875 yılına kadar Kütahya'ya bağlı kaza merkezi olarak yönetilmiş, 1878-1923 arasında Simav'a bağlı nahiye olmuştur. 2009 yılında ismi Güzelyurt olarak değiştirilmiş ve günümüzde Simav'a bağlı bir köydür.

3. Sonuç

Eğrigöz, Kütahya sancağı ile ilgili 1513-1675 yılları arasında yapılan tahrirlere ilişkin tutulan kayıtlarda 1534 yılı hariç Kütahya sancağına tabi kaza merkezi olarak kaydedilmiştir. 1534 yılında Simav ile tek kadılık altında birleştirilmiş fakat 1571 yılında tekrar müstakil kadılık haline getirilerek (Aydın, 2016/48:218), 1874 yılına kadar bu durumunu muhafaza etmiştir. 1875-1880 yılları arasında Simav'a 1881-1912 yılları arasında Kütahya'ya ve bağlı nahiye olan Eğrigöz, 1918 yılında tekrar kaza olmuştur. Cumhuriyet dönemi ile birlikte 1924 yılında daha önce Eğrigöz'e bağlı olan Emet kasabası ilçe merkezi olmuş ve Eğrigöz köyü olarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir (Sezen, 2017:247). Üzerinde inceleme yaptığımız 1646 ve 1675

⁷ Külür; saç ya da taş üzerinde pişirilen bir tür ekmek, mısır koçanı (www.sozluk.gov.tr/13.07.2019).

yıllarına ait avarız kayıtlarında da Emet kasabası, kaza merkezi olan Eğrigöz'den daha fazla hane ve vergi yükümlüsüne sahip olmuştur. Yukarıda da izah edildiği gibi bunda her iki yerleşim yerinin sahip olduğu coğrafi şartlar etkilidir

Kütahya sancağına bağlı Eğrigöz ve Dağardı kazaları avarız kayıtlarına dayalı olarak, her iki yerleşim yerinin idari yapısı ve vergi yükümlüsü halkını tespiti yönelik bu çalışma, daha önce tarafımızdan yapılan Kütahya merkez kazası, Simav ve Gediz ile ilgili aynı kapsamdaki çalışmaları tamamlama ve genel bir değerlendirme ortaya koyma imkânı sağlamıştır.

1622-1675 yılları arasında Kütahya sancağı merkez nahiyeleri olan Armudili, Gümüş, Yalak, Gireği (Arslanapa), Virancık ve Tavşanlı'da vergi yükümlüsü sayısı artarken sadece Altıntaş'ta yaklaşık % 19 oranında bir azalma olmuştur.

Tablo. 1'de yer alan verilere göre Kütahya sancağına tabi kazalar içerisinde yıllara göre vergi yükümlüsü sayısı en çok azalan yer Eğrigöz olmuştur. Kaza merkezi olan Eğrigöz'de 29 yılda % 59, köylerde ise %44 oranında bir azalma söz konusudur. Dağardı'na ait 1675 yılı dışında bir kayıt olmadığı için bir kıyaslama yapılamamıştır. Dağardı kazasının kaza merkezine ait ayrı bir veri defterde yer almamıştır.

Tablo 3: *Kütahya Sancağı Merkez Nahiyeleri (Merkez+Köyler)*

	1622	1675	Değişim oranı % Artan +/Azalan-	Değişim süresi (yıl)
Armudili	125	238	+90	53
Gümüş	567	642	+13	53
Altıntaş	306	242	-21	53
Yalak	45	92	+51	53
Gireği	424	548	+29	53
Virancık	385	578	+33	53
Tavşanlı	496	557	+12	53
Toplam	2348	2897	+23	53

Tablo 3'de yer alan Kütahya sancağına tabi merkez nahiyeleri (Aydın, 2016/48:217) ile kıyaslandığında Eğrigöz'ün merkez ve köylerindeki toplam vergi yükümlüsü sayısı Gümüş, Gireği, Virancık ve Tavşanlı'dan daha azdır. Dağardı ise sadece Yalak nahiyesinden daha fazla vergi yükümlüsüne sahiptir.

Kütahya'nın bugünkü ilçelerini oluşturan merkez ilçe ile birlikte Tavşanlı, Simav, Gediz, Emet, Domaniç, Altıntaş, Arslanapa, Çavdarhisar, Hisarcık, Şaphane, Pazarlar ve Dumlupınar'a ait 1675 yılı avarız kayıtlarına göre toplam vergi yükümlüsü sayısı 6.767 olarak tespit edilmiştir. Her bir vergi yükümlüsü 5 katsayısı ile çarpıldığında Kütahya'nın 1675 yılı nüfusunun yaklaşık 33.835 olduğu görülür. 1675 vergi yükümlüsü sayılarının sancak merkezi, kazalar ve nahiyelere göre dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: 1675 Yılı Kütahya Sancağı Neferan Sayıları

Kaza/Nahiye	Neferan Sayısı
Kütahya Merkez Kazası (33 Mahalle ve Kale Halkı)	637
Efraşehir Nahiyesi (Nahiyeye bağlı 49 köy)	323
Kütahya Merkez Nahiyeler	2897
Kütahya Kazaları ve köyleri (Simav-Gediz-Eğrigöz-Dağardı)	2910
Toplam Neferan Sayısı	6.767

1675 yılında Eğrigöz'e bağlı olan köylerden önemli bir kısmı günümüzde ilçe olan Emet, Hisarcık ve Tavşanlı'ya bağlıdır. Aynı dönemde Dağardı'na bağlı olan köyler ise Simav, Tavşanlı ve Bursa Orhaneli'ne bağlı olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu köyler ve bağlı oldukları ilçeler Tablo 5'te gösterilmiştir:

Tablo 5: Eğrigöz ve Dağardı'na Bağlı Köylerin İdari Durumu (1675-2019)

1675	2019	Köy
Eğrigöz Kazası	Emet	Dereli, Doğanlar, Göynüçük/Göncek, Işıklar/Işıklı, İğdecik/İğdeköy, Kırkıl/Kırgıl, Kayı, Konuş, Küreci, Eğrigöz, Samrık, Sarıayaklı/Sarıayak, Subak, Şaphane Köprücüğü/Köprücek, Yağcık, Yarış.
	Hisarcık	Beyköyü, Dereköyü, Hamam, Hasanlar, Hisarcık (bugünkü ilçe merkezi), Kurtderesi/Kurtdere, Kutlu Beyler, Kutlu Haliller/Kutluhallar, Ulaşlar.
	Tavşanlı	Ağaköyü, Başköy, Çaldibi, Değirmisaz, Gölcük, Kızılbük, Opanözü Yenicesi/Opanözü, Ovacık, Şapcı, Tutlar/Dutlar.
Dağardı Kazası	Simav	Evliciler/Evciler, Hacideresi, Gılmanlar, Güney, Karacaşehir, Sünnetçiler, Toklar, Külürcü/Külcü
	Tavşanlı	Aydınlar, Balı, Çaltı/Çaltılı, Çardaklı, Çınarcık, Çobanlar, Kırkkavak/Kırkavak, Öksüzler, Suluganlar/Soluganlar.
	Bursa-Orhaneli	Eski Danişmend / Danişmendli.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

BOA, DMKF 27429 Numaralı Kütahya İcmal Avarız Defteri.

BOA, KK 2693 Numaralı Kütahya İcmal Avarız Defteri.

BOA, MAD 2498 Numaralı Kütahya Mufassal Avarız Defteri.

82 Numaralı Mühimme Defteri. (2000). (H.O Yıldırım&V. Atik&M. Cebecioğlu&A.Özyurt&F. Yavuz& M. Serin& N. Yekeler, Haz.) Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları.

85 Numaralı Mühimme Defteri. (2002). (H.O Yıldırım &V. Atik& A.M. Birinci&M. Cebecioğlu&A.Özyurt&F. Yavuz& N. Yekeler, Haz.) Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları.

91 Numaralı Mühimme Defteri. (2015). (M. Cebecioglu&N. Yekeler&V. Atik&H.O Yıldırım& A.Özkılınç&Y.İ. Genç&Y.Karaca&R.Köse&E.Kırca,Haz.) İstanbul : Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları.

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937-1530) I, (1993), (A.Özkılınç&A. Coşkun&S.Çalık&M.Karazeybek&A.Sivridağ&M.Yüzbaşıoğlu,Haz.)Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları.

B. Tetkik Eserler

Açıkgöz, F. (2004). 438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I-II'ye göre Ankara-Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında yer adları. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Aydın, M. (2016). Avarız defterlerine göre XVII. yüzyılda Kütahya. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi*, 48, 199-233.

Aydın, M. (2016). XVII. yüzyılda Gediz'in sosyo-ekonomik yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(12), 125-153.

Aydın, M. (2016). Avarız defterlerine göre XVII. yüzyılda Simav'ın idarî yapısı ve nüfusu. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Biimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 141-165.

Barkan, Ö. L. (1997). Avarız. *İslam ansiklopedisi içinde* (C.2, s.13-19). Eskişehir: MEB.

Behar, C. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin nüfusu 1500-1927*. Tarihi İstatistikler Dizisi, II. Ankara: TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Demirci, S. (2012). XVII. yüzyılda Trabzon eyaletinin idarî taksimatı ve vergilendirilebilir nüfus: Giresun, Keşap, Kürtün ve Yavabolu nam-ı diğer (Görel) kazaları örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 15-29.

Dingeç, E. (2011). XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Kütahya Gediz (Gedos) şap madeni. *Bulleten*, LXXV (272), 135-159.

Evliyâ Ç, (2005). *Seyahatnâme IX kitap*. (Y. Dağlı, S. A. Kahraman & R. Dankoff, Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İlgürel, M. (1993). Celâli isyanları. *TDV İslam ansiklopedisi içinde* (C.7, s.252-257). İstanbul.

Küçük, L. (2007). *Osmanlı vergi hukukunda avarız kavramı ve avarızın idaredeki rolü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üni. Sos. Bil. Enstitüsü, Ankara.

Kütükoğlu, M. (2018). *Osmanlı'nın sosyo-kültürel ve iktisadî yapısı*. Ankara: TTK

McGowan, B. (1981). Osmanlı avarız-nüzul teşekkülü (1600-1830). *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, II*, 1327-1331.

McGowan, B. (2010). *Economic life in Ottoman Europe, taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800*. New York: Cambridge University Press.

Pamuk, Ş. (2015). *Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları

Polat, S. (2013). Osmanlı taşrasında bir celâli yıkımının izleri, Tavi Halil'in Kütahya (kazaları) baskını ve sosyo-ekonomik yansımaları. *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış*, VI (12) 35-50.

Sezen, T. (2017). *Osmanlı yer adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri-boy teşkilatı-destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı malî tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Uysal, A. O. (1992). Emet'in Eğrigöz köyündeki eserler. *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, 297-310.

Varlık, M. Ç. (1980). *XVI. yüzyılda Kütahya sancağı*. Yayımlanmamış doçentlik tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Varlık, M. Ç. (1974). *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Varlık, M. Ç. (1988). XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu. *Belleten*, LII (202) Ayrı Basım, 115-168.

Varlık, M. Ç. (2002). Kütahya. *TDV İslam ansiklopedisi içinde (C. XXVI, s. 580-584)*. İstanbul.

C. İnternet Kaynakçası

www.recepaydogdu.com 30/07/2019.

www.sozluk.gov.tr/13.07.2019).

EK. 1. EĞRİGÖZ NEFERAN VE HANE SAYILARI

	Kasaba/Köy	1646		1675	
		Neferan	Hâne	Neferan	Hane
1	Kasaba-i Emed	90	30	42	10,5
2	Ağa /Ağa köyü	11	3,5	5	1,25
3	Akkenisa /Akkilise	6	2	4	1
4	Alpagud	12	4	4	1
5	Azanid/Azanur	9	3	6	1,5
6	Bahadlar [Bahadırlar]	5	1,5	3	0,75
7	Bahşiler	6	2	-	-
8	Baş	14	4,5	21	5,25
9	Bey	-	5	5	1,25
10	Çalca Ağıl /Çalcağıl	18	6	4	1
11	Çaldılı /Çaldibi	24	8	6	1,5
12	Değirmisaz	7	2	4	1
13	Dere	10	3	5	1,25
14	Dereli	-	-	4	1
15	Doğanlar	-	8	10	2,5
16	Doğanlar Yenicesi	25	8,5	12	3
17	Eğrigöz	33	11	8	2
18	Elege	3	1	-	-
19	Emrullah	19	6	6	1,5
20	Esbeye	3	1	-	-
21	Fakra ma'a Kızıl Aliler	7	2	-	-
21	Fakra	-	-	6	1,5
22	Gökler	11	3,5	5	1,25
23	Gölcük	9	3	4	1
24	Göynüçük	-	-	4	1
25	Hamam	5	1,5	3	0,75

26	Hasanlar	-	4	4	1
27	Hisarbeyi	6	2	-	-
28	Hisarcık	60	20	24	6
29	Işıklar			53	13,25
30	İğde/İğdecik	-	4	9	2,25
31	Kara Mustafa	39	13	-	-
32	Karakurd	12	4	4	1
33	Kargın	4	1	-	-
34	Kayı	10	3	11	2,75
35	Kırkıl	-	-	3	0,75
36	Kışla-i Timurlu	14	4,5	-	-
37	Kızılbük	27	9	6	1,5
38	Konuş	11	3,5	7	1,75
39	Köpekler	6	2	-	-
40	Köprücük / Alaca Köprücük	21	7	7	1,75
41	Kurdderesi	4	1	1	0,25
42	Kutlu Beyler	-	-	6	1,5
43	Kutlu Haliller	-	-	8	2
44	Küçük Timurlu	21	7	6	1,5
45	Küreci	6	2	3	0,75
46	Mahmudlar	4	1	-	-
47	Menkufe	4	1	2	0,5
48	Mumye /Mamişe	13	4	5	1,25
49	Musalar	3	1	-	-
50	Opanözü Yenicesi	18	6	10	2,5
51	Ovacık	17	5,5	7	1,75
52	Samrık	8	2,5	5	1,25
53	Sarı ayaklı	6	2	4	1
54	Semer	4	1	-	-
55	Subak	4	1	3	0,75
56	Sulye	51	17	27	6,75
57	Şabcı	18	6	7	1,75
58	Şaphane Köprücüğü	-	-	15	3,75
59	Şeyhler	24	8	-	-
60	Timurlu / Demirli Kebir	4	1	2	0,5
61	Tuğrul	18	6	-	-
62	Turgudlar	8	2,5	-	-
63	Tutlar	-	-	1	0,25
64	Ulaşlar	-	-	4	1
65	Üğümceağaç	24	8	13	3,25
66	Yağcık	12	4	6	1,5
67	Yarış	8	2,5	4	1
68	Yeğinili	21	7	11	2,75
69	Yurdviran	8	2,5	6	1,5
Toplam		845	296,5	455	113,75

EK 2. DAĞARDI NEFERAN VE HANE SAYILARI

1675			
	Köy	Neferan	Hane
1	Acemler	2	0,5
2	Akboğaz	3	0,75
3	Alaberde	6	1,5
4	Aydınlar	7	1,75
5	Azizler	3	0,75
6	Badmal	17	4,25
7	Balı	11	2,75
8	Bıyıklı	7	1,75
9	Çalcılar	4	1
10	Çaltı	7	1,75
11	Çardaklı	6	1,5
12	Çınarcık	3	0,75
13	Çobanlar	6	1,5
14	Çokaklar/Çokaklı	5	1,25
15	Danişmendlü	4	1
16	Dökerek	11	2,75
17	Elsizler	3	0,75
18	Evliciler	5	1,25
19	Fındıklı	4	1
20	Hacı Deresi	2	0,5
21	Gebeler /Kebeler	5	1,25
22	Gılmanlar	3	0,75
23	Güney	6	1,5
24	Işıklar	6	1,5
25	Karacaşehir	3	0,75
26	Kargıl / Kargıllar	6	1,5
27	Kıkkavak	5	1,25
28	Koryaki/Koryakı	5	1,25
29	Kürekler	4	1
30	Külürcü	3	0,75
31	Manastır	4	1
32	Mir Aliler	3	0,75
33	Orhanlar	3	0,75
34	Öksüzler	5	1,25
35	Sarıgaziler	4	1
36	Suluganlar	5	1,25
37	Sünnetçiler	6	1,5
38	Toklar	4	1
39	Uğur İnal?[Gorinler]	3	0,75
40	Üçöyük	3	0,75
41	Virancık	2	0,5
	Toplam:	204	51